

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

<https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.133>

Volume 4, Number 332 (2020), 314 – 320

УДК 342.7

ГРНТИ 10.19.31

**Н.Е. Жексембаева¹, А.К. Джангабулова¹,
Д.М. Баймаханова¹, Эмрехан Инал (Emrehan Inal)²**

¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан;

² Стамбул университеті, Стамбул, Түркия.

E-mail: narkes.83@mail.ru, emrehan2020@mail.ru

АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТТАРДЫҢ АҚПАРАТҚА ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Мақала авторлары адамның ақпараттық құқықтарын халықаралық-құқықтық реттеу мәселелерін және олардың ықтимал құқықтық шектеу межесін зерттейді. Мақалада ақпараттық құқықтар мен бостандықтарды реттеу саласындағы халықаралық құқықтық стандарттарының рөлі талқыланады. Адамның ақпаратқа жалпыға бірдей танылған құқығын іске асыру ақпараттық стандарттар мен ақпараттық инфрақұрылымды, бұқаралық ақпарат құралдарын және байланыс құралдарын пайдалану режимін реттейтін халықаралық және ұлттық құқықтық нормаларға, сондай-ақ ғаламдық ақпараттық кеңістіктегі адамның ақпаратқа құқығын шектеуді мемлекеттер халықаралық құқықта көзделген мақсаттарда және оның қағидаларына сәйкес жүзеге асырады деген қорытынды жасалады. Адамның ақпараттық құқықтары мен бостандықтарын халықаралық-құқықтық реттеу халықаралық жария құқық пен халықаралық ақпарат құқығының реттеу пәнінің маңызды және белсенді дамып келе жатқан бөлігі болып саналатындығы негізделген.

Түйін сөздер: адамның ақпараттық құқықтары, халықаралық келісімдер, ақпарат бостандығы, ақпарат алу құқығын шектеу, халықаралық ақпарат құқығы, ақпараттық кеңістік.

Кіріспе. Қазіргі әлемде ақпаратқа қатысты жаңа төңкеріс орын алуда. Ақпаратты құру, өңдеу және алмасу жылдамдығы адамзаттың бүкіл экономикалық даму тарихында бұрын-соңды болмаған және экспоненциалды түрде өсуде. Мұның бәрі бір елде де, жалпы әлемдік экономикада да әлеуметтік-экономикалық қатынастардың күрделенуіне әкеледі. Сонымен қатар, ақпараттың экономикалық даму мен елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыруда маңыздылығы артып келеді [1, 22 б.].

Ақпараттық салада азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру кез келген мемлекеттің ұлттық мүдделерін жүзеге асыру үшін басты мәселе болып саналады. Ол ақпарат бостандығы және құқықтың тыйым салу қағидаттарына негізделеді (заңмен тыйым салынбағанның барлығына рұқсат етілген).

Ақпараттық құқық саласындағы осындай ұлттық-құқықтық қатынастардың негізгі объектісі ақпаратқа құқық, ал субъектілер кез келген жеке және заңды тұлғалар болып саналады [2, 219 б.]. Бұл ретте жеке адамның ақпарат бостандығына құқығы елдің бүкіл құқық жүйесі қамтамасыз ететін конституциялық қағидаттар негізінде жүзеге асырылады.

Халықаралық құқық саласында ақпараттық құқықтар мен бостандықтар мемлекетті тек олардың заңы шеңберінде ғана емес, адам құқықтарын қамтамасыз етуге, құрметтеуге және кепілдік беруге, сондай-ақ осы келісімдердің әлемдік қоғамдастық алдында орындалуына жауап беруге міндеттейтін нормативтік құқықтық актілердің тұтас жүйесі негізінде регламенттеледі.

Мемлекет өзінің юрисдикциясы шеңберінде ақпарат пен сөз бостандығына адам құқығын қамтамасыз ету үшін халықаралық құжаттарда белгіленген көлемде жауап береді. Халықаралық құқықта бірінші кезектегі рөлі 1948 жылғы 10 желтоқсанда қабылданған Бас Ассамблеяның 217 А (III) қарарында және Адам құқықтарының Жалпыға бірдей декларациясының 19-бабында «Әр адам

наным-сенім бостандығына және өз көзқарасын еркін білдіруіне құқығы бар деп бекітілген; бұл құқық өз наным-сенімін кедергісіз ұстану еркіндігін және мемлекеттік шекаралар тәртібіне тәуелді болып қалмай, ақпараттар мен идеяларды еркін іздеп, кез келген құралдар арқылы тарату бостандығын да қамтиды» [3]. Бұл құжат алғаш рет адамның негізгі құқықтарының жүйесін, оның ішінде ақпараттық айналым еркіндігінің негізіне және белгілі бір дәрежеде ақпараттық қоғамды дамытуға жататын негізгі ақпараттық құқықтар блогын жариялады.

Негізгі бөлім. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт декларацияның 19-бабының ережелерін дамыта отырып бекітеді:

«1. Әрбір адам өз пікірлерін кедергісіз ұстануға құқылы.

2. Әрбір адам өз пікірін еркін білдіруге құқылы; бұл құқық мемлекеттік шекараға қарамастан ауызша, жазбаша, баспа немесе көркем білдіру нысандары арқылы немесе өз таңдауы бойынша өзге де тәсілдермен кез келген ақпарат пен идеяларды іздеу, алу және тарату еркіндігін қамтиды» [4].

БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комитетінің №34 жалпы тәртіптегі ескертуінде 19-баптың, мемлекеттік органдарда бар ақпаратқа қол жеткізу құқығы Халықаралық Пактіге қатысты екендігі атап өтілді. Мұндай ақпаратқа мемлекеттік органдардағы жазулар, оның сақталу нысаны, көздеріне және олардың тіркелген күніне қарамастан жатады. Ақпаратқа қол жеткізу құқығы сондай-ақ БАҚ-тың мемлекеттік мәселелерге қатысты ақпаратқа қол жеткізу құқығын, сондай-ақ қалың жұртшылықтың БАҚ өнімдерін алу құқығын көздейді. Ақпаратқа қол жеткізу құқығы пактінің басқа бөліктерінде де бар. Комитет Пактінің 17-бабына қатысты № 16 жалпы тәртіптегі өзінің ескертулерінде әрбір адамның жеке сипаттағы ақпарат автоматтандырылған деректер файлдарында бар ма, болса, қандай мақсатпен көз жеткізуге құқығы бар екенін атап өтті. Әрбір адамның олардың файлдарын қандай мемлекеттік органдар, жеке тұлғалар немесе бақылайтын органдар бақылай алатынына көз жеткізу мүмкіндігі болуы тиіс. Егер мұндай файлдарда жеке сипаттағы қате ақпарат болса немесе егер ол заң ережелерін бұза отырып жиналса немесе өңделсе, әрбір тұлға осы ақпаратты алып тастауды талап етуге құқылы [5].

Комитет 14-бапқа қатысты №32 жалпы тәртіптегі ескертуінде ақпаратқа қол жеткізу құқығын тиімді жүзеге асыру мақсатында қатысушы мемлекеттерге басым тәртіппен қоғамдық мүддесі бар үкіметтік ақпаратқа кең қолжетімділікті ашу керектігін атап өтеді. Қатысушы мемлекеттер осындай ақпаратқа жеңіл, жылдам, тиімді және практикалық қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін барлық күш-жігерін жұмсауы керек. Қатысушы мемлекеттер халыққа ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік беретін қажетті рәсімдерді, мысалы, ақпарат бостандығы туралы заңнаманың көмегімен құруы керек [6]. Бұл рәсімдер Пактіге қайшы келмейтін нақты ережелерге сәйкес ақпарат алуға сұрау салуды уақтылы өңдеуді қамтамасыз етуі тиіс. Ақпарат алу үшін сұрауды өңдеуде ақы төлеу ақпаратқа қол жеткізу үшін қисынсыз кедергі жасамауы тиіс. Билік орындары ақпаратқа қол жеткізуден кез келген бас тартуды негіздеуі керек. Ақпарат беруден бас тарту туралы, сондай-ақ жауапсыз қалдырылған сұрау салу туралы өтініштерді өңдеу тетігін жасау қажет.

1950 ж. Еуропа Кеңесі қабылдаған адамның құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 10-бабы, «жария биліктің араласуынсыз және мемлекеттік шекараларға қарамастан ақпарат пен идеяларды алуға және таратуға» адамның еркін пікірін білдіруге құқығын жариялайды [7].

1969 ж. Адам құқықтары жөніндегі Америкалық конвенцияның 13-бабы қатысушы мемлекеттерге «ақпарат пен идеяларды іздеу, алу және тарату» кез келген түріне және мемлекеттік шекараларға қарамастан еркіндігіне кепілдік беру міндетін жүктейді [8, р. 1]. Конвенция балалар мен жасөспірімдердің адамгершілігін қорғау үшін ақпаратқа қолжетімділікті шектеу қажет болатын жалғыз жағдайдан басқа, мемлекеттік цензураның кез келген түріне тыйым салады (4-тармақ).

Ақпарат саласындағы адам құқықтарының тұжырымдамасы сөз және ақпарат бостандығына құқықтың негізгі субъектісі жеке адам екені туралы ережеге негізделеді. Мемлекет оның азаматтарының құқыққа қарсы ақпаратты таратуына жауапты болады. Мемлекеттік билік пен мемлекеттік реттеудің негізгі міндеті жеке тұлғалардың ақпаратты еркін пайдалануын теңдестіру болып саналады. Американдық ғалымдар Д. Фишер мен Л. Хармс: «Батыстық көзқарас...мемлекет адамның негізгі құқықтарын барынша ықтимал іске асырудан тұратын қоғамдық игіліктерді сақтау үшін мемлекеттегі бар жекелеген индивидтер мен топтардың құқықтарын қорғау мақсатында оларды шектеуі ғана мүмкін. Осылайша, адам құқықтары басымдыққа ие, ал қоғам құқықтары

индивидуалдың құқығынан туындайды және егер олар адам мен адамдардың құқықтарын қорғайтын жағдайда ғана шынайы күші бар» [9, р. 8].

Халықаралық құқық тікелей халықаралық-құқықтық нормалармен реттелетін адам құқықтарының ақпаратқа кепілдігінің мемлекеттік рөлін көрсетеді. Р. Пинто (Франция), мысалы, адам құқықтарын мемлекеттік құқықпен қорғау ақпарат саласындағы адам құқықтарын тікелей қамтамасыз ететін халықаралық құқықтағы қосымша ғана болады деп ойлаған. Оның пікірінше, халықаралық-құқықтық норманың болуы мемлекеттің айрықша құзыретінен адам құқықтарын қорғау саласын шығарады. Ол сондай-ақ «мемлекеттің ішкі істеріне араласпау доктринасы халықаралық құқыққа қайшы келеді, өйткені халықаралық құжаттармен ұлттық деңгейде адам құқықтарын реттеуге жол бермейді» [10, р. 467].

Батыс зерттеушілері ұстанымын растау үшін 1948 ж. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 19-бабының ақпаратқа құқық туралы осы құқықты мәлімдейтін және оған қандай да бір шектеулер қоймайтын ережелерін келтіреді. Сонымен қатар, Декларацияның 19-бабы ақпараттың еркіндігін қамтамасыз ету құралдары мен тәсілдері туралы айтпайды.

Декларацияны әзірлеу кезінде бұрынғы Одақтың өкілдері 19-бапты халықтың қалың жіктеріне материалдық көмек көрсете отырып, мемлекет ақпарат бостандығына құқықты барынша қамтамасыз етуге ұмтылуға тиіс екендігі, сондай-ақ «фашизмді, агрессияны және елдер арасындағы жеккөрушілікке арандатушылықты» насихаттау үшін сөз бостандығын пайдалануға тыйым салу туралы ережемен толықтыруды ұсынды. Бірақ бұл ұсыныстар қабылданбады [11, 79-80 б.].

Кейіннен адамның ақпарат бостандығына құқығы осы саладағы негізгі халықаралық-құқықтық құжат болып табылатын 1966 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде бекітілді.

1948 ж. Декларация Пактіге қарағанда міндетті заң күші бар БҰҰ Бас Ассамблеясының қарары ұсынымдық сипатта болды. Демек, адамның ақпарат бостандығына құқығын анықтау кезінде адамның азаматтық және саяси құқықтары туралы халықаралық пактінің 19 және 20-баптарының ережелеріне бағдарлануы қажет.

Пактілер бірқатар елдерде (АҚШ, Бельгия, ОАР, Швейцария және т.б.) ратификацияланбағанын көрсетті. Кейбір мемлекеттер (Нидерланды, Швеция, Дания, Финляндия және т. б.) Халықаралық пактінің құқықтар туралы 19 және 20 баптарына қатысты ақпаратқа құқық туралы ескертпелер жасады [12, р. 83].

Алайда кейбір елдердің «шексіз» ақпарат бостандығын қамтамасыз ететін ішкі заңдарына сілтемелер әрдайым ақталмайды. Барлық мемлекет иеліктері өз аумағында берілетін ақпаратты тарату тәртібі мен мазмұнын реттейді. Мысалы, АҚШ-та ақпарат құралдарының жауапкершілігін қамтамасыз ететін нормалардың тұтас жүйесі жұмыс істейді. Соңғы уақытта АҚШ-та бұқаралық ақпарат құралдарына қарсы жала жабу және фактілерді бұрмалау бойынша сот үдерістерінің саны өсті, ірі ақпараттық компаниялар жиі жауапқа тартылады.

АҚШ-тағы адамның ақпаратқа еркіндігіне құқығы көбінесе мемлекет арқылы реттеледі, АҚШ Конституциясының бірінші түзеткен тұсында сөз және баспасөз бостандығын заңнамалық шектеуге жол бермеу туралы ережелерінен біртіндеп алшақтау орын алады, ақпаратты құпияландыру практикасы жиілеуде. Мәселен, 1995 жылғы 2-сәуірдегі №12356 Президенттің атқару Жарлығы федералдық ведомстволардың ақпаратты құпияландыру жөніндегі өкілеттіктерін кеңейтті. 1996 жылдың 11-наурызында ақпараттың кейбір түрлеріне шектеу қою Ұлттық Қауіпсіздік Кеңесінің № 84 директивасына қол қойылды.

Бірге-бірге Ақүй күнделікті «еркін» мерзімді басылымдарға түсетін хабарламалар мен ақпараттар ағынын, баспасөзде сыни мақалалардың жариялануының жолын кесуге бақылау құқығын иемденуде [13, 34-37 б.].

Ақпаратты алу және тарату еркіндігі басқа елдерде де шектеулі. 1997 ж. қарашада Жапония Парламентінде «тыңшылық қызметтің алдын алу» туралы заң жобасы қаралды, ондағы ережелерді сөз және баспасөз бостандығына қысым жасау үшін пайдалануға болады. Заң жобасында мемлекеттік құпияны жариялағаны үшін түрмеге қамау қарастырылған, бірақ бұл ұғымға нақты анықтама берілген жоқ. Жобаға сәйкес, «мемлекеттік құпияны» жария ету ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіргенін айыптау дәлелдеуге міндетті емес. Нақты критерийлердің болмауы заң жобасы ережелерінің әртүрлі түсіндірілуіне, сөз бостандығы мен баспа еркіндігін еркін шектеуге мүмкіндік берді [14, 185-192 б.].

Қазақстанда ақпарат алу құқығы ақпаратты таратуға белгілі бір шектеу енгізумен регламенттелген. ҚР «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңы бұқаралық таратуға тыйым салынған ақпарат тізімін егжей-тегжейлі анықтады. Заңның 2-бабының 3-тармағы «Мемлекеттік құпияларды немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын мәліметтерді жария етуге, экстремизмді немесе терроризмді насихаттауға және ақтауға, терроризмге қарсы операцияларды жүргізу кезеңінде олардың техникалық тәсілдері мен тактикасын ашатын ақпаратты таратуға, есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестер мен прекурсорларды, сондай-ақ қатыгездікті, зорлық-зомбылықты және порнографияны насихаттауға тыйым салынады» деп анықтады [15].

Осылайша, көптеген мемлекеттердің заңнамалық тәжірибесінде адамның ақпаратқа құқығының «шектелмегендігі» тұжырымдамасы іске асырылмайды. Адамның ақпаратқа бостандығы құқығын түсіну халықаралық құжаттарда тәжірибе негізінде бекітілмеген.

Жоғарыда атап өткендей, ақпаратқа құқықты халықаралық-құқықтық регламенттеудің негізін 1966 жылғы 16 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 19-бабының ережелері құрайды.

Еуропада БҰҰ қабылдаған халықаралық пактімен қатар, Еуропалық Қоғамдастық 1950 жылғы 4 қарашада қабылдаған адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы заңды үлкен мәні бар және едәуір саяси салмақты Еуропалық Конвенция әрекетінде пайдаланылады [16, б. 68]. Осы Конвенцияның 10-бабы әрбір адамның «мемлекеттік органдардың араласуынсыз және мемлекеттік шекараларға қарамастан ақпарат пен идеяларды алу және тарату» құқығын бекітеді.

Еуропалық конвенция формуласының қысқаруына (БҰҰ Халықаралық пактісінің тұжырымдамаларымен салыстырғанда) назар аударайық. Онда ақпаратты алу және тарату құқығы болған жағдайда іздеу құқығы жоқ. Заң әрпі бойынша бұл біріккен Еуропа азаматтарының өздерінің ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруға ұмтылысындағы белсенділігін белгілі бір түрде шектеуі мүмкін.

«Алу» – осындай қанағаттандырудың пассивті түрі, «іздеу» құқығы әлдеқайда белсенді және тиімді. Айта кетейік, Өзбекстан Республикасының конституциялық нормасының тиісті тұжырымдамасы (29-бап, 1-бөлім) үш рет жасалған және Өзбекстан Республикасының аумағында ақпарат іздеу, алу және тарату құқығын қамтиды.

Сонымен қатар, адам құқығы мен негізгі бостандығы туралы Еуропалық конвенцияның (10-б.) Еуропалық құқық заң міндеттілігінің түрлі дәрежесі және ақпаратқа жұртшылықтың кеңірек қол жеткізуі жөніндегі қатынастарды түрлі заттармен реттеуді регламенттейтін бірқатар басқа құжаттарды қамтиды. Бұл қатарда, ең алдымен, Еуропа Кеңесінің Министрлер комитетінің «Мемлекеттік органдардың иелігіндегі ресми ақпаратқа қол жеткізу туралы» Еуропа Кеңесінің 19 мүше елдеріне R (81) ұсынымының жаңа редакциясын атап өтеміз.

Ол 2002 жылғы 21 ақпанда Еуропа Кеңесінің адам құқықтары жөніндегі ұйымдастыру комитеті жанындағы ресми ақпаратқа қол жеткізу жөніндегі халықаралық сарапшылар тобының көп-жылдық жұмысының нәтижесі ретінде қабылданды және енді оның жаңа атауы ұсынылды (№ R (2002) 2 «Ресми құжаттарға қол жеткізу туралы»).

«Бұқаралық ақпарат құралдарының транспаренттілігін (ашықтығын) қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы» Еуропа Кеңесі Министрлер комитетінің 1994 жылғы 22 қарашадағы R (94) 13 ұсынысы бұқаралық ақпарат бостандығының Конституциялық институтын қалыптастыру мен дамыту үшін тағы бір маңызды және өзекті болып табылады. Оның бірінші тармағының нормасы – «БАҚ туралы ақпаратқа қоғамдық қол жеткізу» – «қоғамның БАҚ туралы кейбір негізгі мәліметтерге әділ және көзделмеген негізде қол жеткізу мүмкіндігі болуы тиіс» деп анықтайды. БАҚ транспаренттілігінің мақсаты осы БАҚ-та таратылатын ақпаратқа қатысты пікірді қалыптастыру мүмкіндігі болуы үшін қандай да бір БАҚ-ты нақты иеленетінін әркім білуі мүмкін екенін назарға ала отырып, ұсынымда дәл осы электрондық БАҚ-тардың «айқындығының» ерекше құқықтық режимі толық негізделіп жазылады [16, 69-70 б.].

Қорытынды. Ақпараттық құқықтар мен бостандықтарды реттеу саласындағы халықаралық-құқықтық стандарттардың рөлін қарастыру жұмыстарын қорытындылай отырып, ақпараттық қатынастарды құқықтық реттеу – халықаралық жария құқық пен Халықаралық ақпараттық құқықты реттеу нысанының маңызды және белсенді дамып келе жатқан бөлігі екенін толық негізді түрде түйсінуге болады.

Адамның ақпаратқа құқығын халықаралық-құқықтық зерттеу үшін келесідей тұжырымдамалық ережелерді негізге алу қажет:

Біріншіден, қазіргі заманғы ақпараттандыру мен жаһандандыру үдерістері ақпарат саласындағы адам құқықтарына көзқарасты дамыту мен жетілдіруге тікелей әсер етеді.

Екіншіден, ақпаратқа құқық жаһандық ақпараттық кеңістіктің ажырамас бөлігі болып саналады.

Үшіншіден, халықаралық шарттар мен халықаралық ұйымдар шешімдерінде бекітілген адамның ақпаратты еркін іздеу, алу және тарату құқығы халықаралық қоғамдастық мойындаған және көптеген мемлекеттердің ұлттық заңнамасына имплементацияланған.

Төртіншіден, ақпарат саласындағы адам құқығы халықаралық ақпарат құқығы мен халықаралық құқықтағы адам құқықтарының функционалдық (салааралық) институтына айналды.

Бесіншіден, жаһандық ақпараттық кеңістіктегі ақпаратқа адам құқығын шектеуді мемлекеттер халықаралық құқықта көзделген мақсаттарда және оның қағидаттарына сәйкес ғана белгілеуі мүмкін [17, б. 39]. Мемлекеттің ақпараттық қызметін құқықтық реттеуді жүзеге асыруда ақпараттық кеңістіктің бірлігі мен бөлінбеуіне сүйенуге тиіс.

Алтыншыдан, адамның ақпаратқа жалпыға танылған құқығын іске асыру ақпараттық стандарттар мен ақпараттық инфрақұрылым объектілерін, бұқаралық ақпарат құралдары мен коммуникацияларды пайдалану режимін регламенттейтін халықаралық және ұлттық-құқықтық нормаларға тікелей байланысты.

Бұл ретте, халықаралық және ұлттық құқық жеке, жеке немесе ұлттық қауіпсіздік тұрғысынан және басқа да бірқатар себептер бойынша ақпаратқа адам құқықтарын заңды шектеуге жол беретіндігін атап өту қажет. Бұл жағдай халықаралық және ұлттық-құқықтық актілерінде ғана емес, сонымен қатар еуропалық және басқа да халықаралық сот мекемелері мен органдарының бірқатар шешімдері арқылы расталды.

Ақпарат саласындағы адам құқықтарының тұжырымдамасы сөз және ақпарат бостандығына құқықтың негізгі субъектісі жеке адам болып табылатындығы туралы ережеге негізделеді.

Н.Е. Жексембаева¹, А.К. Джангабулова¹, Д.М. Баймаханова¹, Емрехан Инал²

¹ КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан;

² Стамбульский университет, Стамбул, Турция

МЕЖДУНАРОДНЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА НА ИНФОРМАЦИЮ

Аннотация. Авторы данной статьи исследуют вопросы международно-правового регулирования информационных прав человека и границы их возможного правового ограничения. В статье рассматривается роль международно-правовых стандартов в сфере регулирования информационных прав и свобод. Резюмируется, что реализация общепризнанного права человека на информацию напрямую зависит от международных и национально-правовых норм, регламентирующих информационные стандарты и режим использования объектов информационной инфраструктуры, средств массовой информации и коммуникации, а ограничения права человека на информацию в глобальном информационном пространстве могут быть установлены государствами только в целях, предусмотренных международным правом, и в соответствии с его принципами. Обосновывается, международно-правовое регулирование информационных прав и свобод человека - важная и активно развивающаяся часть предмета регулирования международного публичного права и международного информационного права.

Вопросы правовой защиты прав и законных интересов человека в открытом информационном обществе являются одними из наиболее актуальных и вызывают живой научный и практический интерес.

Все мировое сообщество столкнулось с проблемой соотношения интересов отдельно взятой личности и интересов большинства (общества и государства). Поиск точек соприкосновения и границ проникновения является одним из наиболее острых в сфере конституционного права, что особо очевидно в сфере защиты чести, достоинства, личной свободы, семейных и иных тайн личности от незаконного или законного информационного воздействия.

Практически все государства не были в полной мере готовы к решению этой проблемы и нельзя сказать, что эта проблема решена сейчас. Поиск правильного соотношения интересов личности и интересов

перенесен на международный уровень с целью выработки единых стандартов и подходов в решении этой дилеммы.

Представленная статья посвящена анализу международного законодательства, принятого международным сообществом для защиты информационных интересов личности, информационных интересов общества и информационных интересов государства. А именно на основе исследования норм таких базовых международных актов, как Всеобщая Декларация прав человека, Европейская Конвенция о защите прав и основных свобод человека, Международный пакт о гражданских и политических правах автор переходит к анализу специфики реализации их норм в ряде государств, подчеркивая, что каждая страна, базируясь на нормах выше перечисленных актов все же имеет свою специфику. Так, европейские страны стоят больше на страже интересов личности, тогда как США и некоторые иные страны выбрали интересы большинства, тем самым существенно ограничивая права человека и гражданина. Но при этом, наиболее продвинутым в этой сфере оказался Китай.

На базе анализа специфики правовой регламентации защиты информационных прав граждан ряда стран мирового сообщества авторами сделан анализ конституционного и информационного законодательства Казахстана, что позволило им сделать вывод о том, что Казахстан пошел по пути защиты интересов большинства путем введения определенных ограничений на реализации информационных прав и свобод граждан страны и ее юридических лиц.

Основным выводом данного научного исследования является признание того, что и международное, и национальное право допускают правомерные ограничения прав человека на информацию, исходя из соображений частной, личной или национальной безопасности и по ряду других мотивов. Авторы также считают, что ограничения права человека на информацию в глобальном информационном пространстве могут быть установлены государствами только в целях, предусмотренных международным правом и в соответствии с его принципами. В этой связи, они признают необходимость выработки единых подходов к определению границ вмешательства и невмешательства.

Ключевые слова: информационные права человека, международные соглашения, свобода информации, ограничение права на информацию, международное информационное право, информационное пространство.

N.E. Zhexembeyeva¹, A.K. Jangabulova¹, D.M. Baimakhanova¹, Emrehan Inal²

¹ Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan;

² Istanbul University, Istanbul, Turkey

INTERNATIONAL ASPECTS OF ENSURING THE RIGHT OF A PERSON AND CITIZEN TO INFORMATION

Abstract. The authors of this article examine the issues of international legal regulation of human rights information and the boundaries of their possible legal restrictions. The article discusses the role of international legal standards in the field of regulation of information rights and freedoms. It is summarized that the realization of the universally recognized human right to information directly depends on international and national legal norms governing information standards and the mode of use of information infrastructure, media and communication, and restrictions on the human right to information in the global information space can only be established by states for the purposes provided by international law, and in accordance with its principles. It substantiates that the international legal regulation of information rights and human freedoms is an important and actively developing part of the subject of regulation of international public law and international information law.

Issues of legal protection of human rights and legitimate interests in an open information society are among the most relevant and cause a lively scientific and practical interest. The entire world community is faced with the problem of correlating the interests of an individual person with the interests of the majority (society and the state). The search for common ground and borders of penetration is one of the most acute in the field of constitutional law, which is especially obvious in the field of protecting honor, dignity, personal freedom, family and other secrets of the person from illegal or legal information exposure.

Almost all states were not fully prepared to solve this problem, and it cannot be said that this problem has been solved now. The search for the right balance of personal interests and interests has been transferred to the international level in order to develop common standards and approaches to solving this dilemma.

The presented article is devoted to the analysis of international legislation adopted by the international community to protect the informational interests of the individual, the informational interests of society and the informational interests of the state. Namely, based on the study of the norms of such basic international acts as the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the International Covenant on Civil and Political Rights, the author proceeds to analyze the specifics of the implementation of their norms in a number of states, emphasizing that each country Based on the

norms of the above acts, it nevertheless has its own specifics. So, European countries are more on guard of the interests of the individual, while the United States and some other countries have chosen the interests of the majority, thereby significantly limiting the human and civil rights. But at the same time, China was the most advanced in this area.

Based on the analysis of the specifics of legal regulation of the protection of information rights of citizens of a number of countries of the world community, the authors made an analysis of the constitutional and information legislation of Kazakhstan, which allowed them to conclude that Kazakhstan took the path of protecting the interests of the majority by introducing certain restrictions on the implementation of information rights and freedoms citizens of the country and its legal entities.

The main conclusion of this scientific study is the recognition that both international and national law allow legitimate restrictions on human rights to information based on considerations of private, personal or national security and for a number of other reasons. The authors also believe that restrictions on the human right to information in the global information space can be established by states only for the purposes stipulated by international law and in accordance with its principles. In this regard, they recognize the need to develop common approaches to determining the boundaries of intervention and non-interference.

Keywords: human rights to information, international conventions, freedom of information, limitation of the right to information, international information law, information space.

Information about the authors:

Zhexembeyeva Narkes – 2nd year PhD student, Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, narkes.83@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3144-2605>

Jangabulova Arailym – candidate of juridical science, Associate Professor, Department of Customs, Financial and Ecological Law, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, Arailym.Dzhangabulova@kaznu.kz, <https://orcid.org/0000-0002-4150-5393>

Baimakhanova Dina – doctor of law, Professor, Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, Dina.Baimahanova@kaznu.kz, <https://orcid.org/0000-0001-5903-9020>

Emrehan Inal – Professor of Law, Istanbul University, emrehan2020@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-6288-859X>

ӘДЕБИЕТ

[1] Panzabekova A.Zh., Mussayeva D.M. (2018) Methodological aspects of the economy digitalization analysis. News of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series Of Social And Human Sciences, №3.: 22-29.

[2] Бачило И.И., Лопатин В.Н., Федотов М.А. (2001) Информационное право. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс: 219.

[3] Всеобщая декларация прав человека, принятая и провозглашенная резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года // <http://www.adilsoz.kz/acts/show/id/86>

[4] Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

[5] Замечание общего порядка № 34, статья 19, Свобода мнений и их выражения // <https://www.refworld.org.ru/type,GENERAL,HRC,,4ed34b892,0.html>

[6] Заключительные замечания в отношении Азербайджана (CCPR/C/79/Add.38 (1994)) // [https://www.undocs.org/pdf?symbol=ru/A/49/40\(VOL.I\)\(SUPP\)](https://www.undocs.org/pdf?symbol=ru/A/49/40(VOL.I)(SUPP))

[7] Европейская конвенция по правам человека измененная и дополненная Протоколами № 11 и № 14, вступившими в силу 1 июня 2010 г. // <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>

[8] Organization of American States. Treaty Series (1970). Washington. D. C., № 36.: 1.

[9] Harms L. S., Fisher D. (1990) The Right to Communicate Concept. Pennsylvania.: 8.

[10] Pinto R. (1981) The Juridical Problems of Telecommunications and Direct Satellite Broadcasting. The International Law of Communications. NewYork: 467.

[11] Ермишина Е.В. (1988) Международный обмен информацией: правовые аспекты. М.: Международные отношения: 79-80.

[12] Human Rights. (1977) International Instruments, Signatures, Ratifications, Accessions. NewYork.: P. 83.

[13] Дэннис Э., Мэррил Дж. (1997) Беседы о масс-медиа, М.: Вагриус: 34-37.

[14] Круглое Е.В. (200) Массовая коммуникация в Восточной и Юго-восточной Азии: тенденции развития накануне XXI века. От книги до Интернета. Журналистика и литература на рубеже нового тысячелетия, М.: МГУ.: 185-192.

[15] Бұқаралық ақпарат құралдары туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдесінің № 451 Заңы // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013966#pos=91-41

[16] СМИ и Интернет: проблемы правового регулирования. Автор-составитель проф. В.Н. Монахов (2003).,М.: ЭКОПРИНТ.: 320 с.

[17] Нугманов Н.А. (2014) Международно-правовое регулирование сотрудничества в области международного обмена информацией. Вестник Поволжского института управления при Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации. Научный журнал, № 2 (47).: С. 39-46.